

као позван, нађе као онај без кога се ни добар а камо ли погрешан корак не може да учини.

Беседништво је било и биће једно од најбољих средстава за узрастање хришћанског појмињања. Беседништво је не само даровитост, већ и вешта. Случајеви из историје беседништва у овом смислу опште су познати. Велика је невоља, што савремени беседници неће да знају за ову истину и веома лако пристају на импровизације. Одиста на уштро свога личнога угледа. Али, што је много горе, нештрб Цркве којој не помажу, већ напротив...

Сретне вас на улици познаник, друг. Молили сте га дуго и систематски да посећује храм. Он вас обрадује вешћу да је у храм отишао, али вас и растужи: „Страшно беседе, неуко, невесто, без одушевљења. Право нагаважање. Целога те измрдавље и покрваре све утиске које са дивног богослужења понесеш.“ Други пут поведете познаника у храм. Доброд Србина и културног човека. До његовог похађања храмаво нарочито вам је стало. Човек је од угледа. Видеће млађи да такав човек воли Бога и посећује храм. Поћи ће и они за њим. Шта била? Дивно богослужење, а на крају проповед. Ваш пријатељ претворно се у уво. И онда. С моге на ногу и презножавање. Видите шта је. Чврстите и стид вас поједо.

Тако су ретке добре беседе.

А тако су прелени и велики проблеми који су основ за проповедништво.

Црква ишта није учинила за васпитање ка-

дра беседника, за фаворизовање оних који умеју да кажу шта мисле: пламено и уверљиво. Културни црквени радници збијени су у таму најкрајњу.

Шта треба учинити да се ово стање поправи? Хитно треба предузети све мере да се неспремним проповедницима онемогући проповед, нарочито у Београду. Све беседе морају бити прегледане. Не од лица која се налазе на високим црквеним положајима, већ од људи који знају шта је беседништво, који имају опробана мерила, имају ууса, културе и знају горње проблеме наших дана.

Беседништво треба вратити његовој правој значењу. Група пастира, који су се беседнишвом истакли, треба да обучава будуће проповеднике. Настави омилитике посветити највећу пажњу. За наставника тога предмета по богословијама и у факултету не могу дозатаћи људи који ни перу, а камоли беседи, нису ни најмање вични.

Топлој, великој речи Господа, која је од гаталеског гора заструла целим светом као реч утехе и спасења, треба вратити праву њену намену. Реч бојка мора бити проповедана ревнишћу апостола која је на вери почивала. Оможе ко то нема — употребу те речи треба забрањити. Јер својом речју чини страшне невоље Цркви која се сада почела да хајта у коштак са највећим својим непријатељем.

Ниво проповеди по домовима, нарочито престојнички и градски, треба што пре подићи. Иначе, човеку ће бити одузето право да живи од „речи бојке“. И потражиће само хлеб...

Марко Марулић – Сплићанин

латински и хрватски писац 1450—1524

Да ли је одвише смело рећи: да су хуманисти позног Средњег века били развијени људи, и зато са својим талентима више виртуози него творци. Тај позни Средњи век није више хтео сколастику, као суку спекулативну теологију; али није хтео ни Ренесанса. Људи су се дакле развијали: ко ближе обави Ренесанса, а ко, као Марко Марулић, много ближе обави правог Средњег века. Али је и Марулић ~~као~~ са извесним додатима врло личне природе био ~~и~~ присталица строгог хришћанске етике Средњег века (Ренесанс, шта је желео? Желео је космичког простора човека, и храброст да човек прелазни све тврде границе које томе простору постављају поједини моменти живота. Није Ренесанс потпуно успео. Знамо, на пример, какве је мисли и песме оставио један од највећих генија Ренесансе, Микел Анђело. Његамо: да слободно човеку на крају крајева нема спаса, да се душа руши на прагу уласка у бескрајни космички свет. Затим, у једном сонету, завањо је Микел Анђело: да ни сликање ни тајање не умирују душу, јер она напослетку тражи љубав бољу што је на крсту раширила руке да нас загрли. Је ли то у Микел Анђелу заостатак Средњег века? Је ли хришћанство општо? Или његова лична аскеза, без које није ни један изражен дух човечи? Тешко је одредити. А шта је желео Средњи век? Желео је, наспрот космичном простору, хришћанску аскетску редукцију човека, бегство од живота као суге таштина, за љубав једине љубави према Богу и вечном духовном животу после овега живота. Није ни Средњи век потпуно успео. Богословље

је давно већ залутало у суха надмудривања; у познату апсурдност: да о истој ствари могу важити две истине, једна по Аристотелу, друга по догмама Христове цркве. Аскетска литература је постала чиста ерудиција; срцем и душом су хришћанску мистику осећали и живели само изабрани појединци, и међу овима често не људи редовници, људи монашког и свештеничког staleжа. Није ли баш и Марко Марулић био такав пример: није ли било још за његова живота писано да он у хришћанској теологији и филозофији, и хришћанском животу, наткриљује свештеништво онога доба; није ли он сам писао много читане странце о свештенству који једна говори о другој живи; и о онемо који из манастира бежи натраг у свет. — *De doctore qui aliter docet, aliter vivit. De illo qui de monasterio reddit in seculum.* Надбискуп сплитски, Бернардо Зине, савремени Марулићев, давао је Марулићу за право, издајући строге наредбе: да монаси ~~и~~ тонушу а не физиру; да не носе пругастог одело; да не иду у машкере.

Писци и песници који су живели у том судару струја, заиста су се морали домићи у два правца. А што им је на обе стране могло валати у оно „латинско“ време, била је виртуозност у имитовању форми класичних песника; виртуозност у латинском језику; виртуозност у теолошкој ерудицији; и, откако су у Италији један Ариосто, један Бембо и Саванаро почели писати материјал народним језиком све врсте спевава, виртуозност, у Далмацији, да се на „слованском“ језику певају не само покладне и шаљиве песме, него и оно што

126/90
127. 128/90

се пре само латински писало, библиски споменици, молитве, похвале свецима. Таленти су се дакле сви од реда, они за науку, они за хришћанску етику, они за поезију, неговали и развијали у смислу виртуозности. Писци се угађали на некога; или су примењивали нешто; ученост им није тежила за оригиналним идејама, него за огромним скупљачким напорима срудице; преводи су рађени у првом реду ради језичких и метричких утакмица; чак пригодна песма није била израз чистог одушевљења, него служба цркви или политици. Са традицијом Средњег века може се довести у везу још један важан моменат у животу и раду тадашњих писаца: амбиција да се стече име у целој културној Европи онога доба, уса литературом коју чита пре свега учен и образован свет; другим речма, амбиција писати течно и елегантно латински. Тако можемо разумети да је Далмација XV и XVI века, када је сав свет умео читати Петарку у талијанском оригиналу, да је та Далмација добила, на пример, чувену Петаркину *Молитву блаженој Девци* не само у преводу Хваранина Франа Бојичевића на хрватски језик, него у преводу Марка Марулића на латински језик. Виртуоз Марулић радио је тај дуксузни превод зато што је знао више него одалично латински, и волео литературну гимнастику на том тада још увек највише цењеном језику. У то време, заиста, латински језик је још владао на универзитетским катедрама, великим делом на црквеним предавањима, у писаном и штампаном тексту свега теолошког и филозофског, у саопштењу свих власти, и у саопштењу поезије која је била безмало увек наравноучителна или филозофска. Ако се дакле неке оноврејске родно са даром да свалда тај не много лак језик, он је, и због језика и због доба времена, свој талент упућивао, па и логично, да продукује оно што се латински писало и читало: ако не баш чисту теологију, а оно хришћанску моралку и побожну и аскетску поезију.

То би била основна скица судбине и Марка Марулића Сплитанина, *Marcus Marulus Spalatenis*, како се звао на својим латинским делима. Марулић се родио тачно на средини XV века, 1450; и живео у том веку 50 година, а у XVI веку још 24 године; што значи да је претежно фигура XV века временски. Фигура правог Средњег века по духу, онога века који се, нарочито ван Италије, још јако опирао Ренесансу, још чврсто придржао уз строго црквену традицију, и уз строго хришћанску етику. Са западу уз строго католуку етику. Јасније речено: Марулић је припадао менталитету који се још строго држао веровања у двојство човечије природе; у борбе у којима се материја и дух стално сударају и у фрагменте разијају. Високо своје образовање стекао је Марулић на тада чувеном *интернационалном* универзитету у Павови, где се скупљала цела тадашња култура Европа, било као професор било као студент. Радио је Марулић небесично озбиљно, и нећ као ђак се истакло једном наравно на латинском језику испевањем песмом у част млетачког дукла Николе Марчела. (Силит је тада био под влашћу млетачком). Шта је Марулић, као студент књижевности и као хуманист, учио у Павови? Познао је грчку и латинску антику у смислу књижевности и филозофских и метричких строгости при писању. Познао је грчку филозофију уопште, али, у оно време, нарочито Аристотела. Односно, Ари-

стотела примењеног од његових следбеника сколастичара у теолошким спекулацијама, у сапињању богословских дисциплина у суву логику, и у цепање логике на још суљав надмудривања, — и истог тог Аристотела, много живље и генијалније приказаног, према изразу чувеног Арабљанина Авероа, који је са Аристотелом отишао био у пантеизам, и у веровање: да је Бог овај свет. Аверонизам је био посебна дисциплина на свима тадашњим универзитетима, па и у Павови. И то, у Павови, са оном традицијом: да су *30* аверонизам: падовански универзитет, Данте, и францискази; а *против* аверонизма: Тома Аквинац, доминиканци, и песник Петарка. (Познато је Петаркино жестоко католушко мишљење: да је „Аверо био бесан пас који је лајао на крст“). Марулић је наставник за аверонизам био чувени професор Николето Верниа. И може бити се и наставном Верниа може тумачити: да је Марулић, иако сав предат црквеном хришћанству и аскетском животу, ипак одмахом од сколастике — колико је успео — и као писац се трудио да говори срцима и душама људи, и све више широким слојевима људи. Учене расправе између сколастике и аверониста биле су у Марулићево доба такође већ добрим делом — виртуозност. Не само зато што је Ренесанс освајао, него и зато што врадо великих умова није више било. У XIII веку, правом Средњем веку, стајао је у борби генијални Тома Аквинац, који је имао моћ духа и маште да остане при чистој теолошкој стручности на бази Аристотела и логике. И стојао је у борби Данте, гениј поет, који је имао моћ духа и маште да остане догматичан хришћанин, а ипак и ради са целом световном и паганском класиком, са филозофима, са херојима грешницима сваке вере и јереси којима је он понекад баш у рају натајао места. У XV веку се више није могло што је могао XIII век. Освајао је Ренесанс са својим модерним хуманизмом; средњевековни хуманисти су зашли у виртуозитете; егзактне науке, које су почеле да се снаже, издржавале су тешке борбе против цркве, још свепогодне у светском управљању и суђењу. И тако се XV век, и Марулић у њему, доминантно: нису више могли примити хармонију тела и духа у човеку на антички начин, просто на основи неспиритуализације; а нису још могли да приме ту хармонију на начин ренесансног схватања које је индивидуалном човеку давало велике слободе тела и духа.

Под тим углом треба пратити Марулића. Средњевековни хуманизам је још ту, али неки хуманисти гледају више унутраг, у литературу која је сва у служби цркве, вере, хришћанске етике, и зато безмало искључиво латинска; док други хуманисти гледају више унапред, иду за струјом Ренесансе, пишу и љубавне и шалове и несташне покладне песме, и драмовете, и спевове на библиске теме и на светске теме — још понекад на латинском језику, али све више на матерњем народном језику.

Марулић није стојао сам у тадашњој књижевности Далмације; имао је другова, савременика писаца и песника у Дубровнику, на Хвару, у Шибенику и Трогиру, па и у самом Сплиту. Да споменемо само најбоље у Дубровнику и на Хвару: Шичка Менчетина и Ђора Држића; и Хваране Хамбала Лучића и Петра Хекторовића. У смислу чисте уметничке вредности, у смислу живог и бујног поетског духа и песничког ритма, Марулић се са

тим својим савременицима не може мерити. У Марулићу није био лирског темперамента ни вреде маште. Али је Марулић, благодарећи високој својој писмености и култури, дизао своје спевове до литерарне вредности; а како је био нешто старији од двојице Дубровчана, и доста старији од двојице Хварана, припада му место најстаријег уметничког песника на матерњем језику далматинских Славена. Издајао се Марулић међу својим савременицима писцима још нечим: особитим цртама карактера, и сасвим крупним европским каибром писца латинског. Марулић се није женио, и није се калуђерио, али је свом својом књижевном, и свим својим животом служио искључиво идеалима хришћанског морала и најаспешне аскезе. Како је писао, тако је живео. У оно доба, кад је свештенство од горе до доле посрнуло било, кад се већ спремала реформација и оплењање од исквареног католичанства великог дела католичког света, то је била реткост, а у световном животу, може се казати, и јединствен пример. Марулић је у два маха, млада и стар, ишао у манастир на острву Шолти, али је оба пута бежао, враћао се у жељиву своја стана у Сплиту. У *Добрих наука*, спеву на хрватском језику, објаснио је то следећим стиховима:

...стана редовних (редовника), то ми је јад неким;
гди најти покој миш сигурно, утеком —
пазла своје ноге, гере заз хотинства,
искалаа довоље, а мало јединства.

Још за живота Марулићева, писци су га у својим делима истicali као узор моралног човека, духовно високо уздигнуте личности. После смрти његове напизао се велики број ретких епитафа. Хекторовић је га опевао у свом *Рибану*; Зоранић у својим *Патинама*; писао се о њему као „о првој звезди далматинској после св. Јеролима“. Најбоље од свега сведочи о Марулићу само дело његово, латинско на првом месту, а затим и оно на матерњем језику: да је мислио и живео аскетски; да је био особит пример мистика који, остајући строго у границама теологије и своје цркве, ипак је себе и друге учио да човек сам у себи може да изгради свети живот и спасење.

Има ипак и у Марулићевој младости комадић хронике о типичном богатом и младом племићу; становнику једног од богатих наших приморских градова који су играли важне улоге у културном савиљавању Далмације са Италијом, и у политичком животу Далмације са Венецијом. Као сплитски племић, Марулић је морао учествовати у свечаностима при доласку млетачког капетана, и друге млетачке госпоре; морао је имати и неких племићких функција у граду; морао се одевати по племићки. А одражало се до данас једино предање по којем је неко време учествовао и у галантном животу племића. Према путопису једнога странца, а према локалном усменом предању, Марулић је са својим присним другом, племићем Палапићем, отприлике онако како се то радило у старом Риму, волео сестру или кћер, можда и жену једног сплитског племића, наизменично са својим другом: један од двојице у љубавном загревају, а други у двојности на стражи. Пели се лествицама од ујета, и узлазили драгани кроз прозор. Једне вечери, преко реда, Палапић замоли да Марулић њему уступи место. И би тако. Ноћ одмиче, а Палапић се не спушта. У неке часове паде

кроз прозор тешка врећа, и у њој мртво тело друга Марулићева, отесане главе. О овоме догађају нема јасних ни званичних потврда. Марулићев биограф, савременик и пријатељ, Никола Наталис, не казује о томе ни речи. Мора се додати да је Наталис писао више духовну него општу биографију Марулићевој. И не сме се заборавити да се у ово време биографије писале више ради примера поштованству него ради пуне истине: претерано су подвизавале врдине и заслуге, а греси и заблуде су остављале бољем суду. Толико се зна, и потврђено је, да се Марулић око 26-те године живота престао облачити у племићско одело; затворио се у собу и предао неуморним студијама и читању; проводио безмало монашки живот, слушао свакога дана мису, строго постио, ћутао, чак се и бичевао. Да ли стога да би нашао зашто му је Бог оне ноћи спасао живот; да ли зато да не би заборавио страшну судбину друга; да ли ради новог и бољег живота — то се не зна. Дешавају се у осетљивим људима нагле промене које никоме до Богу нису јасне. Наталис је мало претерано тврдио да је Марулић 40 година провео у својој соби. Баш из власитих Марулићевих писама, и написа, знамо: да је путовао у Рим, па и по целој Италији, скривајући старе записе и студијајући их; а касније да је почео, с другом једним, „гумарао“, како сам рече, по Солуну, опет ради старих записа, а и ради података који су му требали за књигу, латински писану: *О делима далматинских и хрватских краљева*.

Марулић стоји у југословенској историји књижевности са двоstrukом славом: домаћом и светском. Речено је већ, он је најстарији досада верификовани писац уметничке поезије на језику далматинских Славена; а затим он је био у своје време, не само најпознатија далматинска књижевна фигура у културној Европи, него су његова два главна дела у латинској прози више превео, и у више издања растрепана по Европи него слична дела писаца из великих културних народа. На матерњем језику је Марулић писао у стиховима, на латинском углавном у прози. Од дела на матерњем језику, за живота пишчева штампан је само, у шест певања, библиски еп *Јудита*. То је она славна удовица Јудита из Старога завета која је и отуђала свој образ и ослободила свој народ убиштем непријатеља, Асирија Холоферна. Ради се дакле о духовном спеву, и о религиозном херојству. Марулић тумачи јунаштво своје хероине у вези са њеним религиозним животом: хоштер је носила, пепелом се посипала, на коленима Бога молила. Песничке вредности, у смислу оригиналне идеје, или бар оригиналне интерпретације духовног комплекса удовице Јудите, нема у спеву. Познато је да су ту фигуру обрађивали већ писци петог и шестог хришћанског века. Али је Марулић писао *Јудиту* у правилним стиховима са римама, и то уз виртуозно снажан ритам не само на крају стихова него и на полустиховима. Језик је прилично течан, местимично снажан од народских елемената. Не треба заборавити да то није младачко дело, напротив, појавило се 1521-не године, свега три године пред смрт 74-годишњег старца. Остали Марулићевы спевови и песме на матерњем језику наведени су после смрти његове у две рукописне збирке, у којима су састављачи делимично јасно означи-вали које су песме Марулићеве, а делимично нису то učinили јасно. Научна испитивања су верифи-

и Нови завет, и прочитао не једаред сву богословску литературу Истока и Запада; животе светаца, мартира, пустињака; збирке о чудима; записе о болестима и небесним појавама; календаре, мистерије, разна културно историска дела, и т. д. Занимљиво је, на пример, видети шта је све Марулић знао, скупио како материјал, о одевању људи. Мога бисмо ту почети од онога монаха у пустињи који је, пошто се поцепао одео у којем је оставио свет, горије до тела облично само у косу и браду, а доњи, нарочито „где су стидни делови“, прекривао лишем и границама, — па ићи до деваља о одевању и кићењу раскошних куртизана и других богатих жена. Сав сакупљени материјал сложен је, како већ рекосмо, у врсту енциклопедијског речника. Под сваким заглављем нижу се, у ситним одељцима, често само редак два, примери и наводи из свих векова хришћанства, из целокупног живота католичке цркве, из аскетских напора целог човечанства, како је то записано у делима грчких и латинских богослова, монаха и историских хроничара. Наравно, из књиге строго средњевековног хуманиста Марулића изостали су филозофи, и много лични и од цркве еманициповани мистици. Упада у очи, на пример, да Марулић чак и једног славног св. Августина у овој својој књизи релативно мало помиње. Има своје место св. Августина у делу Марулићеву: *De Quatuor Ecclesiae Doctoribus*, али тамо је приказан као бискуп, теолог и апологет западне цркве. У делу о коме је овде реч, морао је због њена практичног смера бити навођен више као мистик и светац. А тим путем се у естетички и мистички св. Августина открило многи елементи Ориента, мистике која се више живела личним духом него теоријом. Уосталом, Марулић сам живео ју је личним духом. Али то баш и јесте пример за разбјитије и ломљење менталитета онога доба.

У свом најбољем и најчешћем делу, *Упутства и поуке*, није Марулић ипак оно што се у модерном смислу речи подразумева под слободним творцем из слободног талента. Марулић је, по правилима и адету онога доба, подређивао свој талент ерудиту и филологу у себи и онда кад је писао на матерњем језику, а камо ли на латинском. Латиништа је у оно доба смела бити или антички или хришћански надахнута. Па ипак, пробијаће код Марулића жив човек из из хрватских спевања и из латиниште. У књизи *Упутства и примери* он просто разговара читаоца кроз онај енциклопедиски речник. Није приличи, онис природе, начине живота, речи и поступке својих богоугодника тако, да се читалац наименито дини, боји, узбуђује, смеши и смеје. Ако се сме рећи, Марулић је, за добро што шире своје слоје људи, од своје учестости начину у том делу једно ерудитно шаренило, један календарски или панораму тешкоћа и лепота, грозота и наивности богоугодних чинења са оне и с оне стране човечије смрти. Рођен писац, и књижевном изражен човек, Марулић је знао увек наћи поенту, и у просто човечком, и у светачком, и у апсурдном. Марулић је можда последњи средњевековни писац од ранга, и већ напредног духа, који је успео да у врло ученом и поетизованом делу истакне привлачној форми средњевековно хришћанство и укус за аскезу.

Од укуса за аскезу има код Марулића можда мало и сувише. Дисциплину он врло претекно своди на стегу и мучење тела. Пост, неспавање,

бедење, кићење тела, важни су и стални мотиви. Послушност, ако треба, може да иде до изнуравања живаца. У оно време то се није сматрало суровошћу него методом. Нека се нико не изненади сувише, ако саопштите да ону познату, како волимо казати „Језуитски ширепу“ *perinde ac cadaver* није измислио Јојола, него много пре њега благи и душевни св. Франциск. Вероватно је требала! У поглављима о посту, напротив, има код Марулића симпатично предање да је Никола, епископ Мирски, још у пеленама само средом и петком хтео сисати, и тако, „да не знајући још шта је то јести, већ постоио.“ Неспавање и бедење изгледа да су Марулићу лично били или велика мука или велика победа — једнако се на то враћа. Наводи нам се писмо св. Јеронима девици Евстахији: да „ђавола не може победити онај који сам може да надвлада“. Опет св. Јероним, домаћи длазатински светац, како знамо, писао је о св. Илариону: да је целог века лежао на плућку, јер пророк „Амос опомиње“, тешко нама који лежимо на постељама од слонове кости, и чините хиљаду нечасних и срамних ствари у постељи.“ И тако даље, наводи занимљивих примера за демонску комбинацију спавања и изнежавања са недостатком делима и мислима. И ко би ту смео сувише енергично да опонира Марулићу! Из радозналости, узесмо *Евангелистариум* у вези са тим Марулићу драгим мотивом. Акуратно: *De malo somnolentiae*, а у текстовима око тога, у разним варијантама, оно што је спавању мислио Длазатина св. Јероним: *Raro vides eis qui somnolentis sunt a luxuria libidinisque abstinere* — „Реткост је да се спавањива људи могу уздржати од сладоистрања и блудности.“ У поглављу о послушности, у књизи *Упутства и поуке*, читамо о монаху који је, по наређењу духовног старешине, једно исто одео прапо и поново шио; или воду вадио и просиопа. Кад читаца дође до поглавља *О самоћи*, очекује да ће бар ту бити реч само о контемплацији душе. Не. Сем душе, важно је знати да тело у самоћи живи по мрачним јамама и у страшним пустињама, и да је такав живот трајао још по сто година. Ми мислимо да је ту аскетска поента у „сто година“, то јест, у напомену да нема околности на бојој земљи које би биле искључиво рђаве. Како је већ и раније било речено, сви напоменути примери, какви год били, Марулић им нађе, ако не аскетску, онда литерарну поенту, која се урезује ако не увек у душу, а оно у памћење.

Да се читалац не би заморно жанром причина, Марулић има и цитата мудрих одговора и мишљења. У поглављу *О смирености* наводе се речи једнога папе кога је неко одвише хвалио: „Моди Бога, брате, да сам ја достојан тих хвала; као и да ти будеш достојан да твоје мишљење не заслужи супротно мишљење.“ Читате опет одмелују визије и чуда. Тамо где се говори о искључивом читању светих књига, чујемо опет св. Јеронима. Кад је полазио за Јерусалим, понео је био за читање Цицерона, римског филозофа. Па му се приписује суд божи над једним човеком: са строгом опоменом да само свете књиге треба читати. Имамо уосталом на другом месту и директно од Марулића текстове са сличном садржином. У предговору књизи *Упутства и поуке* каже Марулић: „Нека остане ко хоће при Катону, Циципиону, Камилу ... Сократу, Платону и Платону; ми жемио ићи за делима и животима патријарха, црквених

отаца, пророка, Христа, апостола, светаца Старога и Новога завета. ... Оставимо се оштроумности филозофа, јер само они што вероваху у Бога, истину набоше! А у поговору уз **Евангелистариум** каже Марулић још сажетије критику на све оне који не живе богоугодно: "... у филозофима, реторима, песницима са оба врха Парнаса ... све је ниже од чистог живота у вери, нади и љубави." Марулић филозофе и реторе назива грчким изразом **магос**, што ће рећи нехришћански свештеници ако не мађиници. У другој глави друге књиге **Упутства** и **поука** има поглавље: **De fide Christi contra magos**, а као један од аргумената ка ствари, даје нам се ово: Цар Константин беше једном позовао у Шаритрад на дискусију црквене оце и магосе. Један од тих „мађиника“ усред говора којим је нападао веру Христову, неочекивано онеме, и даваше рукама знаке да се осећа побеђеним.

Понекад се човек тргне: колико је Марулић више био човек Средњег века него Тома из Кемписа, или, свеједно, Јован Герсон. Марулић је упорно био фигура средњевековна. Када кара и не одобрава, воли да грме и директно удари. У књижици Томе из Кемписа, напротив, заобилази се каже да је бољи од филозофског и реторског начина, начин Светог писма и Христов: „Ја ширим своје учење без буке речи, без замршености мисли, без грамљења за пошаву, без сукоба са разумом.“ Како је ту безмало на поетски начин истрапао ипак на чистину сва завршила интелектуална постапка! У тој диниој књижици се и чуда обилазе, сем оних дубоко у духу човеку. А Марулић, иако не монах, волео је много снагу и аргумент чуда. И то чуда запажених оних чулима која је иначе радо денунцирао, и сматрао да није несрећа кад у човеку окрњено функционисху. Марулић наводи чудо из живота св. Варваре која је морала да бежи од оца многобошца: камење ју је помагало бежећи с њом, и прирастајући по потреби за високе планине. Мора се признати да је слика лепа. Али, добар композитор, Марулић одмара читаоца на време и од лепих слика. У поглављу **О ћутању** долази на ред мисао филозофска. Опат Памбоије каже: „Ћутим, да бих научно клазти реч због које се неку кајати.“

У књизи о поукама за чист живот, наравно да велики део запремају проблеми сексуалног живота и чедности мушких и женских. Ти су текстови, усталом као код свих средњевековних теолошких писаца, или црквених предикатора, у највишу руку чудни, често перверзумљиви, асурни или брутални. Таква је у оно време била метода дисциплине: пробудити пожуду, па је онда гасити: мучити се ради чистоте и духовне јачине. У књизи трећој Марулићева дела о којем је реч, у глави **О доброчинствима**, имамо и примере са ексцелентним мукот и победом. Величуху, монах из Александрије, почео одједаред да залази у квартал јавних жена, и изложио се ужасним осудама и хуљењу света, и све то мирно трпео. Шта је бивало? Монах изабере жену, плати, и уђе с њом у собу, па се онда бади у једном углу собе на колена, и у сузама моли Бога за спасење несрећне жене. Пустњак Павле, **искушење**, долази на дивно место природе, и пред лежнице жене. Сам је себи препричао језик, да би га страховити бол сачувао од пожуе. Узгред речено, песник Марулић дао је ту ванредно један опис природе. **Замислимо** **побијено**, међу многим примерима о чедности, **у тесној** **која** **није**

Марулићев, али је од Марулића наведено „Христос, хтевши се родити од чедне девојке“ — незгодно нам је да наставимо нашим језиком — **per portam clausam in mundum hunc veniens, per quam vir non transivit...**

У књизи петој, где су поглавља о страдању од болести и о смислу болести, имамо опет само толико духовних рефлекса од болести колико и јакот инсистирања на оштећењу тела као једне аскетске формуле. Човек који је у болести изгубио једно око, узвикнуо је: „ослободио сам се једнога од два непријатеља“, то јест, једна врата мање за удазак тапштина у човека. А како Марулић радо остаје на једном постављеној норин дисциплине, налазимо исто гледиште и у хришћанском спеву, у споменутом дијалогу између разума и човека:

Ако с' очн згубио, утнн с' згубио ниш:
да с' врата затворио па ка узли гних:

Али зато пред крај пете књиге имамо једно ванредно завештање мудрости, ради којег, и сличних, добро је понекад превртати Марулићева упутства. Олат Иларион сабран је и миран на самрти, јачи од своје душе, којој говори: „Изађи душо, чега се бојиш!“ А још раније је наредио да га сахране чим издахне, како јесте, „без ичега светског при сахрањн.“ И тако се у граду сазнало пре да је сахрањен него да је умро! — **Ante orbi sepulchrum quae mortum nunciaverunt...**

Последња, шеста књига чието је богословско средњевековна. Ту су оне стварности које, како рекосмо раније, нису више стварности нашег времена. Усамљеник Италије на острву видео је како Теодориха, краља Непали, од секте Аријеве, бацају у огњену јаму онај онај папа и сенатор које је он дао убити зато што су бранили католицизам. У истом часу кад је онај онај визио, умро је краљ Теодорих... А да ли смо, збоља, сасвим, и сви, изашли из тих средњевековних стварности?

Све у свему, има да се понови: Марулић је раскинута личност. То је један правоверни католички аскет, али са примесом мистике личне. То је тичичан и изабран латински писац, али и један даровит песник матерним језиком, који је језик навлаш отписивао из своје књижевности све до дубоке старости. Када, што је врло ретко, узме Марулић да пише не етику, него живот, онда није ни аскет ни племић, него је човек од крви и меса, и човек живих очију, и син сељачког дамаитинског и словинског народа. Када у Јудити, не описује религиозне удовичине екстазе, и, поводом гоубе асирских војвода, не улаће моралне поуке о прождрљивости, тачно оне које је обрдадио у **Евангелистариуму**, у поглављу **De vitio jejunaе nolentium**, него га дохвати расположење песничко да опише како су после раскошне гоубе испадале пијане војводе из шатора, онда добијемо стихове снажног реализма:

Појдоше, заносе туд овуз ногами,
сами се надисно, кималиху главами;
у образ јим пламни, а из носу пара,
и на браде прамн зашине се цвара.

Јер ники о плочи удри собом пад се,
ники се помочи, ники кра свад се.

а ники ригнеше, ники се гушаху,
а ники лежеше, ники на њ падаху;
а друзих пошаху ставит јих на олар,
токо се сазиху коко мртвас товар.

Марулић, није постојао ни онда, јер је у латинској мисли
бољеша касније, него рећи и у јужној Славослову мисли
бољеша, који

У другом хрватском спеву, сатиричном, нађеном само у одломку, **Покада и коризма**, имамо још реалистичнију сцену: како се фратри, о покадама, напијају, туку и рањавају и убијају. Док на крају песме Марулић не истера правоученије: да ће „тако ђаволи разносит“ душице;“ како гаврани разнеше комађе меса после туче, дотле смо чули скоро раблески одломак из разузданог живота фратара:

Дезуна (фратра) насочи сладолук Катунар (фратар)
и рањава проточи кроз његов бренијар,
да њега не рани; он покулом замах
удри га по рами, и тиши њиу у прах.

Друга два фратра:

браду му припали, он њега рукама
зграбљивши обали, и трепи погами;
моћно га гњечаше петима трепљућа,
он под њим јечаше, душу пушкајућа.

Фра Сутла Грозога по трбуху хусу,
трбух бубну с тога, шпан на пољу хрусу...

У Јудити опет има складно изведених пеизажа, вођања, цвећа у раскошном ориенталном врту, са пуно детаља некоег лепог ренесансног саиканог платина. Али после се то опет сплете са моралним присецама и елементима напавирених из класичне историје и митологије. Судећи по неким реалистичним одломцима у Јудити, или у двема сатиричним песмама, могао је Марулић, да је хтео, писати у стилу не само Хекторовића и Лукића, него и самог Чубрановића, песника Јеђуке. Нешто је Марулић увек стезао, нечим се сам гушио. Песника у себи стављао је под исту дисциплину као и аскета. И тако је постао чувен латински писац по ономе, ако смејемо рећи, богатом „бидербуху“ аскетског живота; а остаће занимљив као хрватски песник можда најпре по питању: докле би отишао, да песнички темперамент није у себи гушио. Или га заиста није имао? Да, колико је страница написао о дивној теми пролазности човеке, са више или мање замаха, али никада да се сасвим понесе и, слично Вергилију, у неколико речи каже целу трагедију пролазности целог једног племена: **Fuimus Troes! Fuit Ilum!** Никада да оно што је мислио и осећао као много после њега Гундулић, да и каже као Гундулић:

Бић' што је од њих сад остало:
тек у земљи замахе мало.

Никада да се у молитви занесе као његов присни савременик, аскет Савонарола, (рођен 1452), да лустри на воду немирима, и оној уплакованој грубо-сти која је тако карактеристична за свеце и аске-

те, и да и он почне молитву као Савонарола што је: „Зашто, Господе, гледаш моје грехе! Зашто их бројиш! Зашто их тако лакхивно посматраш, као да не знаш да је човек што и цвет у пољу!“ ... Или: „Срце моје је оставио, Господе! Не мисли о мени, заборавило је своје спасење, од лутао с правог пута, отишао далеко... очи су му упрте широм света. Звао сам га, али се не одазива, отишло је, пропало је у гресима, продало се...“ О, Боже, срце чисто створи ми!“...

Али, ми нисмо у стању, данас, правилно судити значења и вредности ствари давно минулог Марулићева доба. Ми појма немамо о моћи чистоће духа у Средњем веку, о оној присности са којом су људи живели са божанским стварима. А још мање можемо судити колико је мучно морало бити живети у доба кад је у Средњи век пробио дух Ренесансе. Йуди нису више јасно знали: припадају ли пре земљи или небу; је ли важији народни језик или латински; је ли важији свој народ од Европе, или од небесног царства... Кад су Турци већ добро притиснули били Далмацију, робили и убијали по Равним Котарима, у Омишу, Нину, Макарској, Шибенику, Тргину, и стигли и под зидине утврђеног Сплита, Марулић мирно седи на острву Шолти, и пријатељу Наталису, који му с тоном пребивања јавља за народну несрећу, пише: да ће све то проћи, и да је важно само вечно блаженство које нас на крају чека. Али се ипак узбудио, вратио у своје место, и као последње своје дело на латинском језику спремно посланицу папи Хадријану VI: преклиње га да чини што може да окупи све хришћанске народе против Турака. А кад је описао папи страдања свога народа, додао је: „То што ти кажем сад, нисам читао, него видео и чуо“.

Марулићеве дело се више не чита, али је оно ипак живо легао у основе јутословенског културног живота. Име Марулићеве не брише се из онога што морају познати студенти свет света који проучавају дух Средњег века; и то име не може изостати ни из чисто књижевних студија домаћих наших писаца и песника. Најзад, у самом делу Марулићеву има материјала који је текovina вечне људске мудрости. Прелеставње тог дела, било оног латинског, било оног на језику „словинском“, или како Јагић рече, на језику „далматинских Славена“, или како данас кажу, на језику хрватском — занимљиво је и корисно и данас. И чисто психолошки је вредно прохорати трагом Марулићева: бежао је од сухих умих вежбања схоластике, јер га је вукао да говори душама великог броја људи. Штета што је одвише једнолично говорио. Али, до Бога је пут ~~дана~~ један.

Исидора Секулић

Свест и узрочност

Ради потпуније карактеристике човечје душе потребно је овде скренути пажњу на однос свести према закону узрочности и указати на неке особине душевних садржаја.

Као што је напред утврђено закон узрочности јесте своопшти закон свекогличког збивања у спољашњем свету за које он важи неизмениво и безизузетно. Но ваљеше закона за човечју свест је делимично. Он важи у потпуности за сваку ону

свесну радњу која настаје у свести нужно детерминована дејством неке вансвесне стварности на свест као њеним узроком. Јасно је, у смислу ранијих разматрања, да ова спољна дејства морају бити нарочитим актом свести трансформисана у одређене душевне садржаје да би се могли појавити као узроци који нужно детерминирају радњу свести. Такви садржаји свести, долазећи споља, принуђено се појављују у свести и у случају да су довољно